

MIZRAK

mızrak ticaretiyle meşguldü ve Bedir Gazvesi'nde müslümanlara esir düştüğünde fidye olarak 1000 mızrak vermişti. Nevfel müslüman olduktan sonra Huneyn Gazvesi sırasında orduya 3000 mızrakla silâh desteği sağlamış ve bu duruma çok sevinen Hz. Peygamber ona, "Verdiğin mızraklara bakınca sanki müşriklerin bel kemiklerinin kırıldığını görür gibiyim" demiştir (İbn Sa'd, IV, 46-47). Benî Kurayya yahudilerinden alınan ganimetler arasında da 2000 adet mızrak bulunduğu rivayet edilmektedir (a.g.e., II, 75). Resûl-i Ekrem'in, üçü Kaynukaoğulları ganimetinden payına düşen olmak üzere beş uzun mızrağı ve üç harbese vardı. Bu harbelere devamlı elinde taşıdığı ve açık alanda (musallâ) namaz kıldırırken önüne dikerek sütte yaptığı bir tanesini (aneze) kendisine Zübeyr b. Avvâm, ona da Necâşi vermişti. Zübeyr'in bu harbeyi Uhud Gazvesi'nde öldürdüğü bir müşrikten ganimet olarak aldığı da rivayet edilir (İbn Şebbe, I, 140; Ali b. Muhammed el-Huzâî, s. 415).

Asrı saâdet'te savaş eğitimi içerisinde mızrağın ne zaman kullanılacağı belirlenmiştir. Hz. Peygamber Bedir'de askerlerine nasıl savaşacaklarını sormuş, içlerinden Âsım b. Sâbit şu cevabı vermiştir: "Kureyş bize 200 arşın veya buna yakın bir mesafeye kadar yaklaştığı zaman ok atarız. Kureyş bize taş atımı mesafesinde yaklaşıncaya kadar mızrak erişecek kadar yakınımıza geldiklerinde kırılınca ya kadar mızraklarımızla savaşır, kırılınca da onu bırakıp kılıçlarımızı alırız." Bunun üzerine Resûlullah, "Harbin gereği budur; böyle çarpışılmasını uygun gördüm. Savaşan Âsım'ın söylediği gibi savaşsın" demiştir (İbn Hacer, II, 244-245). Yine Bedir Gazvesi'nde Hz. Peygamber orduya hitaben yaptığı konuşmada mızrağın kılıçtan önce, düşman iyice yaklaşıncaya kullanılacağını tekrar etmiştir. Daha sonraki dönemlerde düzenli orduların kurulmasıyla birlikte askerlerin diğer silâhların yanında özel mızrak eğitimi de yaptıkları görülmektedir. Bu eğitimler "vetra" adı verilen demir bir halkaya nişan alarak mızrağı içinden geçirmek suretiyle sabit ve avlarda yabani hayvanları kovalamak suretiyle hareketli hedefler üzerinde gerçekleştiriliyordu. Abbâsiler döneminde askerler halkın seyrine açık silâh tâlimlerinde ve saray çevresinde yapılan törenlerde bu alandaki hünelerini gösterirdi. Kaynaklarda ayrıca savaşta mızrak kullanımına ilişkin birbirinden farklı Hi-

caz, İran ve Bizans eğitim usullerine dair açıklamalar bulunmaktadır. Arap toplumunda kılıç nasıl hayatın bir parçası haline almışsa şahıs ve yer isimleriyle özdeşleşmesinin açık biçimde gösterdiği gibi mızrak da asırlar boyu bir kahramanlık nişanesi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "rmh" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hrb", "rmh", "'anz" md.leri; *Müsne'd*, II, 50; Buhârî, "Şalât", 69, "Cihâd", 88; Ebû Dâvûd, "Edeb", 59; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü's-Silâh* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), Beyrut 1405/1985, s. 19-21; İbn Sa'd, *e't-Tabakât*, I, 489; II, 75; III, 12; IV, 46-47; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Kahire 1932, III, 5, 16, 19, 20, 64; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medineti'l-münevvere*, I, 139-141; İbn Kuteybe, *el-Me'âni'l-kebir*, Beyrut 1405/1984, II, 1089-1102; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 501, 517; Nühveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VI, 214-222; Ali b. Muhammed el-Huzâî, *Tahrîcü'd-delâilü's-sem'iyye* (nşr. Ahmed M. Ebû Selâme), Kahire 1401/1981, s. 414-415, 709-710; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), II, 149; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 244-245; III, 577; Corcî Zeydân, *Medeniyyet-i İslâmiyye Târîhi* (trc. Zeki Mugâmiş), İstanbul 1328-29, I, 165-166; Abdürrahîm Avn, *el-Fennü'l-harbî fi şadri'l-İslâm*, Kahire 1961, s. 143-148; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 424-425; Mahmûd Şit Hattâb, *el-Askeriyyetü'l-'Arabiyyetü'l-İslâmiyye*, Beyrut-Kahire 1403/1983, s. 155-159; Muhsin M. Hüseyin, *el-Ceyşü'l-Eyyûbü fi 'ahdi Şalâhiddin*, Beyrut 1406/1986, s. 271-275; Mustafa Zeki Terzi, *Abbâsiler Döneminde Askerî Teşkilât* (doktora tezi, 1986), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 157-160; Ali Lağzeyevî, *Edebü's-siyâse ve'l-harb fi'l-Endelüs*, Rabat 1987, s. 265-266; Abdülhay el-Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi: el-Terâtibü'l-idâriyye* (trc. Ahmet Özel), İstanbul 2003, I, 225, 519, 521; II, 103, 207, 209.

MUSTAFA ZEKİ TERZİ

Türkler'de Mızrak. Uzunluğuna göre "kargı" ve "harbe" adlarıyla da bilinen mızrak eski Türk silâhları arasında bayrak, sancak, süngü ve ciritle birlikte bir grup oluşturur. Bunlardan bayrak ve sancak zamanla silâh özelliklerini yitirip sadece bağımsızlık alâmeti, cirit de oyun aleti olarak kalırken yuvarlak kesitli ve ucu sivri kalın şiş şeklindeki süngü, ateşli silâhların gelişmesinden sonra tüfek ucuna takılan ve ona yakın dövüş işlevi kazandıran bir parça (kasatura) haline gelmiş, mızrak ise önemli değişikliğe uğramadan bugüne kadar devam etmiştir. Ancak milâttan sonraki yıllarda atların çoğalmasıyla daha ziyade süvarilerce benimsenen mızrak halen savaş silâhi olarak kullanılmamakta, sadece Türk Silâhli Kuvvetleri'nin muharip sınıfları arasında yer alan süvari alaylarının kaldırılmasından (1965) sonra kurulan sportif ve törensel amaçlı küçük

bir süvari birliği tarafından kılıçla beraber sembolik anlamda taşınmaktadır.

Göktürkler'den itibaren tasvirî sanatta süvarilerin elinde görülen mızraklar, *Varaka* ve *Gülşah*'in kabile savaşlarını canlandıran minyatürlerinde de yer almaktadır (Süslü, rs. 11, 16). Selçuklu tarihi kaynakları ise ordu düzeni içinde daîma mızraklı bir birliğin bulunduğuna işaret etmektedir (İbn Bîbî, s. 123; Ahmed b. Mahmûd, II, 50). Uzunluğu 2-5 m. arasında değişen ve daha kullanışlı olduğundan kısası (ortalama 3 m.) tercih edilen mızrakların "temren" veya "başak" adı verilen dürtücü-delici kısmı silâhın etkisini arttırmak için değişik şekillerde yapılırdı; en yaygını alt tarafı kısa ikizkenar dörtgen şeklinde olanlardı. Osmanlılar, Orta Asya Türk kültürüne bağlı kalarak mızrakların uç kısmına "perçem" denilen ve yeniçeri ortalarına göre renkleri değişen kumaş veya kıl püsküller takarlardı. Osmanlı mızrakları arasında temreninin altında sağa sola açılan iki eğri bıçağa sahip olanlar dikkat çekicidir. Genellikle serhad kulu süvarilerinin kullandığı "kosta-nişçe" adı verilen orta boy mızraklarda gövdenin alt kısmında vuruş halinde elin kaymasını önleyen yuvarlak bir bilezik bulunmaktaydı. Osmanlılar'da mızrak aynı zamanda devlet büyüklerince taşınan silâhlar arasında yer alıyordu. Kısa bir mızrak çeşidi olan harbe piyadeler ve kapıklı süvarileri tarafından kullanılırdı. Harbe barış zamanında harbecilerin (harbedar) bir rütbe işaretiydi. Yeniçerilerden olan harbeciler sadrazamın ceza ve emirlerini uygulamaya yetkili muhızr ağasının maiyetinde bulunur ve ellerinde harbe taşır-lardı.

Mızraklı süvariler, Osmanlı ordusunun törensel dizilişinde üstlendikleri görevden ve törene kattıkları ihtişamdandan dolayı büyük önem taşıyorlardı. Düşmandan gelecek hücumlara karşı alay bozan niteliğinde oldukları için mızraklı birlikler daima savaş veya tören dizilişinde ön planda ve padişah veya kumanda grubuna yakın mesafede idiler. Nitekim Varşova Millî Müzesi'nde bulunan ve Osmanlı ordusunun sefere çıkışını tasvir eden XVII. yüzyıl başlarına ait anonim bir yağlı boya tabloda, süvari birliklerinin kumanda kargâhının çevresinde yer aldığı ve bütün süvarilerin ellerinde, uçlarında bölük ve orta sembolü renklerde perçemler bulunan uzun ve hepsi aynı boyda mızrak tuttukları görülmektedir (Çoruhlu, sy. 30 [2003], s. 80-81). Evliya Çelebi, kapıkullarının ellerinde "on yedişer boğum kantar

sırıgı kargı" taşıdıklarına, ayrıca öncü askerlerin kostaniçe sırıklarına kurt derileri sarılmış elvan filandra bayraklarıyla hareket ettiklerine dair bilgiler vermektedir (*Seyahatnâme*, III, 45). Evliya Çelebi ayrıca çöl Araplar'ının Osmanlı askeriyeye at üzerinde mızraklarla savaştıkları bir sahneyi de tasvir etmektedir (*a.g.e.*, IV, 52-53). Yine askerinin geçişini anlatırken bazılarının elinde altın yaldızlı toplu "kostaniçe" denilen mızrakların her birinin kol kalınlığında olup uçlarında kırmızı, yeşil, sarı bayrakların bulunduğunu, bazılarının Basra kargı sırıkları, gümüş sarıklı sağrı kaplı hiştler, on yedişer boğumlu kargı sırıklar taşıdığını belirtir. Zikrettiği mızrak çeşitleri arasında Bağdâdî, Basravî, Lahsavî, Ummânî, Kurnavî kargı sırık mızraklar, Mısır'ın Gavri tarzı baştan başa Şam demirinden cidâlar, Kastamonu'nun çentme mızrakları, sağrı sarılı gümüş telli mızrakları yer alır (*a.g.e.*, IV, 156).

Ateşli silâhların ortaya çıkışıyla önemini yitiren mızrak, 1863 yılında mızraklı süvari alaylarının kurulmasıyla bu tarihten itibaren Osmanlı ordusuna yeniden girmiştir. XX. yüzyıl başlarında da her süvari tümeninin ilk alayı ile Ertuğrul Alayı ve Hamidiye Süvari Alayı erlerinin 2 kg. ağırlığında ve 3,2 m. uzunluğunda mızrak kullanacakları tâlimatla belirlenmiştir (Eralp, s. 50-54). Mızrak bugün savaş silâhları arasında yer almamakta ve sadece sembolik bir değer taşımaktadır (yk. bk.).

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk Tercümesi, I, 378, 441, 465; II, 217, 231; III, 241, 420; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 24-25, 118, 174; İbn Bibî, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi* (trc. M. Nuri Gencosman), Ankara 1941, s. 123; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme* (haz. Erdoğan Merçil), İstanbul 1977, II, 50; Peçuylu İbrâhim, *Peçevi Tarihi* (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1981-82, I, 219; II, 419; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), III, 45; IV, 52-53, 105, 156; G. C. Stone, *A Glossary of the Construction, Decoration and Use of Arms and Armour*, New York, ts., s. 122, 565; Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984, s. 161, 231; Özden Süslü, *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara 1989, rs. 11, 16; T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Ankara 1993, s. 50-54; *Türk Dünya-sı Kültür Atlası: Osmanlı Dönemi*, İstanbul 1999, II, 384, 454; Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Viyana Seferi'nde (1683) Osmanlı Ordusunun Kullandığı Silahlar ve Mühimmatının Temini", *Osmanlı*, Ankara 1999, VI, 667; Tülin Çoruhlu, "Osmanlı-Türk Kültüründe Savaş ve Sanat", *P Dünya Sanatı Dergisi*, sy. 30, İstanbul 2003, s. 80-81; Pakalın, II, 201, 296-297, 531-532; SA, III, 1346; IV, 1811 (resim).

TÜLİN ÇORUHLU

MIZRAKLI İLMİHAL

Osmanlı ilmihal geleneğinin ilk örnekleri arasında yer alan anonim eser.

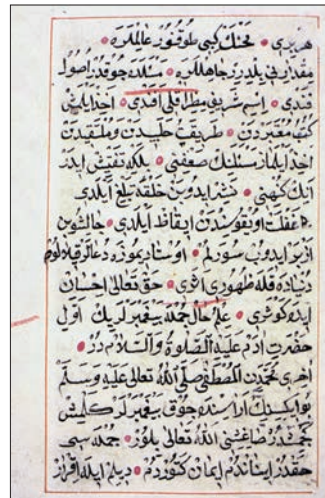
Miftâhu'l-cenne olarak da bilinen ve Osmanlılar'da "ilmihal" adının kullanıldığı ilk eser olan *Mızraklı İlmihal*'in müellifi ve hangi tarihte yazıldığı kesin bir biçimde tesbit edilememiştir. Adındaki "mızraklı" kelimesinin kaynağı hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte bu adlandırma, kitabın genellikle kapağında ya da ilk sayfalarında yer alan sancak ve mızrak şekilleriyle ilgili olabileceği gibi eserin belirlenebilen tek yazma nüshasında (Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar, nr. 1164) görülen "Mızraklı Efendi" ifadesiyle de (Arpaguş, s. 38) bağlantılı olabilir. Kitapta zikredilen kaynaklar dikkate alındığında *Mızraklı İlmihal*'in XVI. yüzyıldan sonra yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Eserin yazma nüshaları arasındaki muhteva farklılıkları değişik tarihlerdeki matbu nüshalarında da görülmektedir. Bu farklılıklar belirli dönemlerde kitaba ilâvelerin yapıldığını düşündürmektedir. Yazma nüshaya göre kitapta abdest, gusûl, teyemmüm, namaz, oruç, hac, peygamberlerin sıfatları, imanla ilgili hususlar, meleklerle ve kitaplara iman, Allah'ın sıfatları, elli dört farz, ahkâm-ı şer'iyye, küfür ve şirk konularına yer verilmiştir. Eserin pek çok baskısının kenarında namaz, dua ve ahlâka dair küçük risâleler bulunmaktadır.

Hacimlerine göre yapılan tasnifte muhtasar ilmihaller grubunda yer alan *Mızraklı İlmihal*'de akaid, ibadet ve ahlâka dair konuların belirli bir sistematiğe göre düzenlenmediği görülmektedir. Meselâ

kitabın başında namaz hakkında kısa bilgiler verildikten sonra oruçla ilgili hükümlere geçilmiş, gusûl, teyemmüm ve abdestin ardından tekrar namazın farzları, vâcipleri, âdâbı vb. konulara temas edilmiş, inanç ve ahlâk konuları ele alınmıştır. Eserde özellikle namaz hakkında ayrıntılı hükümlere yer verilirken zekât, hac ve kurban bahisleri üzerinde kısaca durulmuştur. İnanç, ibadet ve ahlâk konularının bir bütün halinde sunulmaya çalışıldığı kitapta özendirici bir üslûp kullanılarak fikhî hükümlerin yanında amellerin faziletlerine de değinilmiştir. Ancak bu konuda zaman zaman doğruluğu sabit olmayan bilgilere de rastlanmaktadır (meselâ bk. *Mızraklı İlmihal*, s. 35, 39).

Mızraklı İlmihal'de Hanefî fıkıh kitaplarından İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur*, Ebû Bekir el-Haddâd'ın *es-Sirâcü'l-vehhâc* adlı eserlerinin yanı sıra Ebüssüûd Efendi'nin fetvalarına ve Birgivi'nin Türkçe bir ilmihal kitabı olan *Vasiyetnâme*'sine de (*Risâle-i Birgivi*) atıfta bulunulmuştur. Eserde genellikle Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşler bir araya getirilmiş, ihtilâflı meselelere yer verilmiştir. Bununla birlikte bazı konularda mezhep içindeki farklı görüşler de aktarılmıştır.

Sade bir dilin ve kısa cümleli basit anlatım tekniğinin kullanıldığı *Mızraklı İlmihal* Osmanlı toplumunda en çok okunan ve ezberlenen eserler arasında yer almıştır. Sıbyan mekteplerinde din bilgisine başlangıç kitabı olarak, ayrıca camilerde, köy odalarında ve evlerde yaygın biçimde okunması sebebiyle halkın din anlayışını etkilemiştir. Bu yüzden modernleşme döneminde adı zikredilerek sıkça

Mızraklı İlmihal'in ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar, nr. 1164)